

Sipos Balázs

Amerika mint modernizációs példa, utópia és disztópia a Horthy-korban¹

Az Amerikai Egyesült Államok a Horthy-kori Magyarországon az „átlagos” médiafogyasztók számára személyesen nem látott, nem tapasztalt, csak elképzelt ország volt, amelyet alapvetően aszerint képzeltek el, ahogy az általuk fogyasztott médiumok mutatták. Az USA-ban játszódó amerikai és más nemzetiségű filmek, regények, az útleírások és az Amerikáról szóló cikkek, filmhíradó-híregységek, valamint a dalok azonban nagyon különböző „USA-valóságokat” állítottak elő és formáltak. E tanulmány tartalmuk alapján ezeket tipizálja, elsősorban az „Amerika-barát” vagy Amerika-párti ábrázolásokra koncentrálva. Az utóbbiak közül részletesebben elemez néhányat, kitérve az öncenzúra kérdésére is.

A médiatörténet-írás ma már nem csupán egyes médiumok, intézmények működésével vagy újságírók, médiamunkások tevékenységével foglalkozik: mind több olyan munka születik, amelyet az integrált (vagy kontextuális) médiatörténet, a szintetikus médiatörténet és a „kultúrtörténeti médiatörténet” kategóriájába sorolhatunk. Az első például a politikai rendszer működése szempontjából megírt médiatörténetet jelent, mint amilyen Paul Starr *The Creation of the Media: Political Origins of Modern Communications* című monográfiája is, amelyben Starr – a technológiai determinizmust tagadva – azt állította: a médiatörténetet, a tömegkommunikáció fejlődését a politikai döntések sorozata formálta (Starr 2004). A szintetikus irányzatot leírhatjuk úgy, hogy témája a médiumok története helyett a médiatörténet, a médiarendszer mint egységes egész története az intermediális jelenségekkel, az 1920–1930-as évektől a médiakonvergencia alakulásával (Nicholas 2012). Az utolsó, az általam kissé szerencsétlen címkével ellátott csoport az „általános kultúrtörténethez közelítő” média- vagy még inkább kommunikációtörténeti munkákat jelöli. Ezek alaptézisei a következők: 1. a kommunikáció a valóság megteremtése, formálása, alakítása; 2. a kultúra sokszínű, de az elitkultúra, a szubkultúrák, a populáris kultúra stb. nem egymástól szeparáltan, nem kizárólag egymás ellenében léteznek (Burke 1997); 3. a média nem vizsgálható a „hétköznapi” kultúra jelenségéből kiszakítva (Salokangas 2002, Jensen 2002). Azaz itt egyrészt a kultúra fogalmának „kiterjesztését” figyelhetjük meg, másrészt – ezzel szoros összefüggésben – az úgynevezett új kultúrtörténet-írás hatását is (Burke 2008).

Tanulmányomat az utóbbi típushoz sorolom: azt mutatom be, hogy Magyarországon a különböző kulturális formákban, szinteken mi mindent jelentett az Amerikai Egyesült Államok. Ezt egy korábbi írással ellentétben (Sipos 2013a) nem a közönségek, a befogadás és a dekódolás kérdésre koncentrálva közelítem meg (azaz nem a közönségek által megalkotott USA-jelentés a témám), hanem inkább a jelentést előállító szerző szándékát vizsgálom. Nagyobb részben Amerika-barát vagy Amerika-párti jelentéssel bíró szövegeket elemzek, olyan útirajzokat, amelyek egyik fő funkciója éppen az USA-jelentés formálása volt. Kérdésem az is, hogy ezeket az úti beszámolókat lehet-e utópiaként olvasni.² Röviden kitérek továbbá egyéb típusú (például „Amerika-ellenes”)³ szövegekre, a populáris és az elitkulturális formák kapcsolatára, bizonyos közhelyek közöttük való cirkulálására, valamint az ábrázolások politikai jelentőségére.⁴

1 Az írás az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. Köszönöm Balázs Eszter tanácsait.

2 Bár nem innen merítettem az ötletet, de eljárásomat látszik igazolni Visy Beatrix doktori disszertációja, amely Babits Mihály *Az európai irodalom története* című művét eposzként, családregegyként és memoárként is elemzi (Visy 2009; 2011).

3 Bár az Amerika-ellenességnek kétségtelenül van némi hidegháborús melléke, de ha Amerikát bírálónak vagy az USA-val szemben kritikusnak neveznék az ilyen szövegeket, az nem fejezné ki az anti-amerikanizmus (*anti-Americanism*) fogalmával leírt jelenséget. Itt ráadásul barát-ellenesség-viszonyról van szó (vagy arról is lehetett), hiszen az általam Amerika-ellenesnek nevezett szövegek és szerzők éppen az USA idegenszerűségét és veszélyességét hangsúlyozták (az idegen-veszélyes-ellenesség-konstrukciójára lásd Schmitt 2002).

4 A populáris és az elitkultúra, illetve a politika viszonyának médiatörténeti szempontú vizsgálata Magyarországon se ismeretlen (Balázs 2014).

Dolgozatom felépítése a következő. Először egy eredetileg reformkori, ám a II. világháború alatt újra kiadott és így új kontextusba került szöveg példáján azt mutatom be, hogy miként is lehetett egy létező állam Utópia, azaz „seholország”. Ezután röviden az amerikai kivételesség kérdését tárgyalom, majd az Amerika-ábrázolások barát–ellenség-szempontra alapján létrehozható csoportjait. A harmadik fejezetben „komoly” Amerika-barát szövegeket elemzek, közöttük utópisztikus vagy már-már ilyen jellegű szövegeket. A következő fejezetben egy olyan 1927-es, döntően az USA-ban játszódó, a köztes kultúrához (*midcult*) tartozó regényt vizsgálok, amelyet sci-fiként és ellenutópiaként is szokás olvasni.

Amerika-ábrázolások és politikai jelentések

A 19. század utolsó és a 20. század első két évtizedét szokás a világ amerikanizálódása első korszakának nevezni: ekkor a gazdasági szempontból egyre erősebb Amerikai Egyesült Államok már kulturális szempontból is mind meghatározóbb jelentőségű lett a világban. Az utóbbi elsősorban a populáris kultúra területét jelenti, mivel az ide sorolható termékek előállítására ekkoriban vált üzemszerűvé az USA-ban, és éppen a sokszorosítás, a nagyipari gyártás modern technikai miatt terjedhettek el ezek a produktumok Európában (ahol szintén üzemszerűen, de kisebb léptékben és nem minden területen zajlott az üzemszerű kultúratermelés). Az amerikai produktumok közül itt most csak a filmekre utalnék, amelyek az Egyesült Államok egységes piacának méretei miatt sokkal látványosabbak lehettek és nagyobb számban kerültek a piacra, mint az európai filmek, ami részben népszerűségüket is magyarázza (Rydell & Kross 2005).

Az első világháborút és a békébe való átmenetet követően, az úgynevezett jazz-korszakban Európában az életmód is amerikanizálódni kezdett. A divat, a szabadidős szokások, a zenei ízlés, a nő- és a férfideál Magyarországon is ennek megfelelően változott, elsősorban természetesen a nagyvárosokban (Sipos 2013b). Babits Mihály a Nyugatban azt rögzítette: „Az amerikai regény is divatbajött nálunk, mint maga az amerikai élet” (Babits 1930).

Most azonban nem az ilyesféle kulturális változással szeretnék foglalkozni, hanem azzal a kérdéssel, hogy e változással párhuzamosan vajon nem lett-e az Amerikai Egyesült Államok újra olyan állam, amelyre mintaként, modernizációs példaképként, már-már utópiaként tekintettek Magyarországon. Azt tudjuk ugyanis, hogy a reformkorban még így volt, ám a 19. század végén finoman fogalmazva ambivalens lett az USA ábrázolása (Vári 2006); bár ez nem jelentette azt, hogy Amerikát kizárólag fenyegetésként, veszélyként és Európánál „rosszabbnak” ábrázolták volna, de az (egyértelmű) lelkesültség elmúlt (Glant 2013). Azt is ismerhetjük továbbá, hogy a Horthy-korban bizonyos konzervatív orgánusok Amerika kulturális „alacsonyabb rendűségéről” írtak (esetleg gazdasági erejének elismerése mellett) – azaz náluk az amerikai bestseller és általában az onnan érkező populáris kultúra inkább ellenreakciót váltott ki, vagy jobb esetben is megmaradt a 19. század végétől megfigyelhető ambivalencia (Sipos 2013a). A kritikus USA-ábrázolásnak, illetve a határozott Amerika-ellenességnek egyszerre voltak kulturális és politikai okai, hiszen a kurzus magát nemzetiként határozta meg, a radikális jobboldal pedig megalkotta az értékes nemzeti és az értéktelen idegen kultúra ellentétpárját (amely ellentétpár egyébként már a századfordulón használatos volt). Márai Sándorral szólva azt mondhatjuk, hogy a „gatyába vagy árvalányhajas jelmezbe bújtatott kispolgári giccs[irodalmat]” (Márai 1993: 104) állította szembe a bestseller-irodalommal – természetesen az előbbi mutatva értéknek. Más szempontból nézve az idegen országok ábrázolását felfoghatjuk olyan tükörként is, amelyben vagy saját magunkat pillantjuk meg, vagy amely az idegen ország miénktől nagyon eltérő tulajdonságait nagyítja fel. Glant Tibor az utazás kapcsán hangsúlyozza, hogy az részben az „idegen kultúra tükrében az önkép megpillantása”, részben pedig próbatétel, hiszen „az utazótól szembenézést vár el önmagával” (Glant 2013: 21). Elfogadva ezt a megközelítési módot azt hangsúlyoznám, hogy Amerika és Magyarország között az eltérések egyre jelentősebbek lettek, és ez érezhető is bizonyos reprezentációkon. Például az amerikai demokrácia (később említett) feldicsérése nyilvánvalóan egyúttal a magyarországi autoriter rezsim bírálata is.

De vajon nem eredményezett-e az efféle szembeállítás idővel valamilyen ellenhatást? Vajon a magyarországi politika változása a Horthy-korszakban nem értékelte fel újra Amerikát? A kérdést az is indokolja, hogy a jobboldal radikalizálódása együtt járt a nemzetiszocialista Németország iránti erőteljes szimpátiával – amely Németország viszont idővel az USA ellensége lett. Így viszont az Amerika-barátság (vagy az Amerika-párti nézetek kifejezése) egyúttal direkt németellenességet is jelentett. Úgy is fogalmazhatunk: politikai szempontból egyre fontosabb lett Magyarországon, hogy a megkonstruált USA-képek milyen jelentéssel bírtak.

Összefoglalólag azt mondhatjuk: egyrészt az amerikai populáris kultúra erőteljes jelenléte, másrészt az USA iránti szimpátiában esetleg megnyilvánuló politikai értékválasztás miatt felmerülhet, hogy a Horthy-korban talán újra elterjedtek a lelkesült vagy egyenesen elragadtatott Amerika-barát ábrázolások.

Nézzünk egy példát, amely példán keresztül azt próbálom megmutatni, hogy mit is jelent Amerika utópisztikus képzete, ábrázolása, és mit is jelentett az Amerika-kép politikai jelentésének fontossá válása.

A második világháború alatt, 1943-ban jelent meg Bölöni Farkas Sándor 1834-es, *Utazás Északamerikában* című úti beszámolójának új kiadása. Ehhez készített bevezetőjét Remenyik Zsigmond (író) az „egyfelől ilyen, másfelől olyan” ellentétből indulva építette fel, követve az ambivalens ábrázolási módot. A szövege elején arról írt, hogy Bölöni Farkas a szabadság, az emberi méltóság és egyenlőség Amerikát látta, és ezt ezt megmutatni utazott át az óceánon. Az őt követő írók motivációi viszont vegyesek voltak. Volt, akit a nyomorúság hajtott, volt, akit a kalandvágy vagy a kíváncsiság, és volt, aki Hollywood és a Broadway „perifériáján” találta meg a számítását (utalás a világ amerikanizálódására, abban a populáris kultúra szerepére). Mások „emberi méltóságukat mentették, hajtva irgalmatlanul elvakult törvényektől” (Remenyik 1943: 5). Ám bármiért is mentek ki Amerikába az írók – így Remenyik –, ők már nem élhették át „az intézményesített demokrácia ősi, egyszerű csodáit”. Ennek oka, hogy: „Bennünket már mérgezett a salak amerikai irodalom, színház és film, mi inkább már a felhőkarcolók magasságát mértük a szabadság, jussok és jogok mélysége helyett.” Azaz egyfelől Amerika is átalakult, másfelől pedig megváltoztak az utazók is – mégpedig koruk „züllött eszméi” hatására (Remenyik 1943: 6).

Remenyik azonban ezután oldalakon keresztül elismeréssel szólt az Amerikai Egyesült Államokról. Hangsúlyosan és egyértelműen a 19. század első felének Amerikájáról, de itt-ott félreérthetetlenül kora Amerikájáról is – utalva az 1943-as Magyarország és Európa helyzetére. Az egész mű megjelenését ugyanis ez, tehát a világháborús helyzet motiválhatta (miközben az apropó Bölöni Farkas halálának centenáriuma volt). Ez a magyarázata a zsidótörvényekre tett és előbb idézett, félreérthetetlen kritikának, és önmagában annak a ténynek, hogy a Németországgal szövetséges, de ekkor már Nagy-Britannia és az Egyesült Államok irányában tájékoztató Magyarországon ez a 19. századi, az USA-t dicsérő szöveg újra megjelenhetett. Azaz a kötet ebben a formájában Magyarország külpolitikai törekvéseire, pontosabban ezekben a törekvésekben a sajtónak, az irodalomnak, azaz a médiának szánt szerepre is példa, hiszen a könyvet cenzúrázták, azaz megjelenését jóváhagyták. A Kállay-kormány a németbarátság háború utáni negatív következményein próbált enyhíteni az ilyen lépésekkel, amelyek az amerikai, az angol vagy éppen a francia kultúra magyarországi hatását dokumentálták vagy hangsúlyozták (Cs. Szabó 1982).⁵

Ugyanakkor viszont éppen a német szövetség határozta meg e programadó dicséret határait, amint Remenyik Zsigmond egyensúlyozása mutatja is. Ő a bevezetője végén így írt például:

„[Bölöni Farkas Sándor] Két és fél évre felkerült az alvilágból, hisz kora Európája nem is volt, nem is lehetett egyéb, mint egy szomorú, pusztuló, reménytelen alvilág. Lassan készülődő, valamire nagyon készülődő alvilág. Hogy mire volt ez a készülődés, talán sejtette, ha nem is érte meg. Pedig nyilván várta a hajnalt, éppúgy, mint most én.”

Ezen a ponton Remenyik – mintha a benne lévő cenzor figyelmeztette volna – így folytatta a mondatot, elkanyarodva a hajnal politikai változással való azonosításától:

„...várta a hajnalt, éppúgy, mint most én, aki itt ülök a szobámban, kertre nyíló ablakom mellett, figyelve az itt is, ott is ébredező madarak buta kis csipogását, álmos írógépemre hajolva, a tetőre hajló fák alatt.”

⁵ A reformkori és 1848-as törekvések felemlegetése általában a németellenesség kifejeződése volt, és ezért a cenzúra is érzékenyen reagált rá. Ennek mértékét jól mutatja a következő példa. A napilapok főszerkesztőinek tartott 1943. február 12-ei kormányzati sajtóértekezleten Kádár Gyula vezérkari tiszt német tiltakozás hatásra elmondta: „...a londoni rádió nemrég említette, hogy Petőfi nevével és állandó hangoztatásával kell németellenes propagandát kifejteni. Az egyik lap úgy hidalta át a kényes utasítást, hogy hátul, a hirdetéseknel négy nagybetűs hirdetést jelentett meg, amelyben ez állott: keresek megvétele Petőfi könyveket. Természetesen Petőfi hatalmas betűkkel volt szedve. Uraim, nagyon gyenge kísérletek ezek. Azonnal látja mindenki, hogy ez mire megy ki” (Kádár 1978: II. 496, Joó 2007: 157).

A hajnal = politikai változás (várása), majd a hajnal = napfelkelte azonosítások után hirtelen visszatért Bölöni Farkas Sándorhoz: „Várt egy világot, egy emberhez méltó rendet, mert volt tudomása efféléről, látomása is volt, ismerete is” (Remenyik 1943: 22–23; az öncenzúrára lásd Takács 2005).

Az Amerikai Egyesült Államok tehát ebben az esetben követendő példaként szerepelt, ahogy – amint ezt Remenyik Zsigmond hangsúlyozta – a 19. század első felében is az volt.

Bölöni Farkas Sándor útleírásának ismertetését olvasva az az érzésünk lehet, mintha utópisztikus utazási, esetleg utópisztikus államregényről lenne szó, lévén Bölöni Farkas egy már-már utópisztikus társadalmat és államberendezkedést írt le, az államregény egyik ismert formáját, az utazási regényt követve. Remenyik azt hangsúlyozta ugyanis, hogy a szerző a korabeli (19. századi) magyarországi társadalmi viszonyok ellenképét mutatta ideálisnak, ezt az „ellen-Magyarországot” ábrázolta megvalósítandónak. Bölöni Farkas Sándor eszerint felmerült az „alvilágból”, és „Tündérvilágba” került, ahol „Alig hisz a szemének”. Idézi is őt:

„Egy tündéres regének az ifjúság képzelődéséveli olvasásához hasonlít minden, mi az első napokban meglepi az utazót Amerikában. Az arculatok, az öltözet, a szokások és nyelv, a vallás és törvények, a termékek és a nagy természet...” (Remenyik 1943: 9).

A „csoda-ország” persze egyúttal a távoli modernséget is jelképezi. Bölöni „Az adott korban megvalósíthatatlannak látszó, eszményi társadalmi berendezkedést rögzít[ette]” – idézhetjük a *Világirodalmi lexikon* utópia-meghatározását (lásd Szerdahelyi 1994: 252).⁶ A modern(ség) persze ebben a szövegben nem a múlttal szemben határozódik meg, mint a modern társadalmak esetében (Luhmann 2010): Amerika Európával és még inkább Magyarországgal szemben modern, míg Európa – különösen Magyarország – rettentően elmaradottnak tűnik Amerikához viszonyítva. Két külön világ: Amerika mint ideál minden értelemben nagyon távol van az európai való világtól, amelyre még csak nem is emlékeztet. Amint Bölöni Farkas fogalmazott: semmi se tapasztalható Amerikában, amiről pedig európaiként azt gondolta, hogy „létünkhöz [van] kapcsolva” (Remenyik 1943: 9).

Bölöni Farkas Sándor útleírása tehát annak ellenére tekinthető utópisztikus irodalmi műnek, hogy nem sehol-sincs, hanem létező országot mutat be. Egyrészt azért, mert az ottani viszonyok magyarországi adaptálása tűnik utópiának, másrészt azért, mert ábrázolása szerint Amerika maga a (majdnem) tökéletes állam. Ahogy Kovács József írta: a 19. század elején Magyarországon:

„Az Egyesült Államok – a külső szemlélő szemével nézve – belső problémáktól mentes független állam volt, a köztársaság legtökéletesebb intézményeivel és példát mutató egyéni szabadságával. [...] ha a gyakorlatban nem is mindig mutatkozott így meg, annak oka nem a rendszer szervi hibájában gyökerezett, hanem az ember morális gyöngeségéből, esendő voltából következett. [...] Bölöni Farkas Sándor könyvé[ben] együtt található a lelkesedés a köztársasági intézmények tökéletessége és a meglepődés – nem nevezném kritikának – azok esetenkénti rossz működése fölött.

Ez nem is lehetett másként. A XIX. század elejének európai gondolkodásában *Amerika egyfajta és legalább részben megvalósult utópia volt*, egyidejűleg pedig a társadalom megjavítását célzó utópiák kísérleti területe. Sylvester Judd regényének hasonlatával élve *a valószínű világval szemben Amerika volt az eszményi, a rothadóval szemben a virágzó*” (Kovács 1981: 20; kiemelések tőlem: S. B.).

⁶ Az utópia, utópisztikus irodalom leírásai, ha külön nem jelölöm, innen valók.

Ez azért lényeges, mert azt állítom: bizonyos, a 20. század első felében keletkezett tudományos igényű leírások, valamint útleírások hasonlóan értelmezhetők. Olyan szövegekről van szó, amelyek az USA-t földi paradicsomként mutatják be, olyan helyként, ahol minden társadalmi problémát megoldottak.

Amerika és amerikanizmus: a kivételesség

Az Amerikai Egyesült Államok sajátosságainak hangsúlyozása, az a gondolat, hogy létezik egy önálló és sajátos, mert az európaiaktól eltérő amerikai út, nagyjából a 19–20. század fordulóján lett gyakori és alaposan megtárgyalt téma, különösen is az első világháború hatására (Bogardus 1920). Ezt megelőzően jobbra az európai fejlődés fogalmaival, annak részeként értelmezték, de – mint Bölöni Farkas Sándor példája mutatja – akkor is mutathatták utópikus helynek. Az első világháborút követő, akkor kiteljesedő értelmezésbeli fordulat nyomán állt azonban elő egy olyan kettősség (az európai gyökerek és a sajátos fejlődés hangsúlyozása), amely általában is lehetővé tette, hogy az USA utópia helyszínéül működjön az európai olvasók szemében. Arról van szó, hogy egyfelől az európai eredet miatt egyszer majd megvalósítható, elérendő célnak tűnhetett, mivel a közös eredet miatt nem egy teljesen érthetetlen, értelmezhetetlen berendezkedésről volt szó – másfelől viszont a sajátosságából fakadó eltérés, ez a társadalmi távolság tette alkalmassá arra, hogy „utópia szigete” legyen. Ez az amerikai sajátosság és kivételesség egy olyan diszkurzív konstrukció volt (Ricento 2003), amelyet egyszerre formáltak az Egyesült Államokban és Európában, így Magyarországon. Fogalmat is alkottak rá: ez lett az amerikanizáció és az amerikanizmus.

Az amerikanizáció fogalma az USA-ban eredetileg azt a folyamatot jelölte, amíg és ahogyan a bevándorlók sokféleségéből kialakul az egységes amerikai nép (Rider 1920). E folyamat értelmezése során egyebek között külön tárgyalták a külföldön született nők, elsősorban az anyák szerepét, mivel problémásnak tűnt amerikaivá válásuk szempontjából, hogy a családi otthonba bezárva élnek – ellentétben a dolgozó férfiakkal és az iskolába járó gyerekekkel, akik nap mint nap találkoznak az amerikai élettel, amely így formálni tudja őket (Boswell 1916). Az amerikaivá válás kapcsán felmerült továbbá a demokrácia kulcsszerepe (Berkson 1920), de igazán fontos az amerikanizmus meghatározása során lett – amely amerikanizmus természetesen (részben) azt az „eszmei attitűdöt”, illetve értékrendszert jelölte, amelyet mindenki a magáévá tett, aki amerikanizálódott. „Amerikanizálva vagyunk, ha gondolkodásmódunk összhangban van a kormányzás és igazgatás ezen alapvető amerikai eszméivel” – olvasható az *Americanization. Principles of Americanism. Essentials of Americanization. Technic of Race-assimilation*. (Amerikanizáció. Az amerikanizmus eszméi. Az amerikanizáció lényege. A faji asszimiláció technikája) című kötet bevezetőjében. Az alapvető eszmék pedig egyebek között a következők: az elidegeníthetetlen jogok, a boldogságra való törekvés, a jóléthez való jog, a szabadság, valamint az igazságosság eszméje. Nem csoda, hogy ezek után a kötet is *ideálnak* nevezi az amerikanizmust, amelynek az egész világon való népszerűsítése szintén amerikanizáció (Americanization 1917: 1, 2, 73).

Az amerikanizáció fogalma a magyar nyelvben ugyan a 19. század első felében felbukkant (Tocqueville *Az amerikai demokrácia* című könyve 1843-as fordításában, amely magyar kiadás címe *A demokrácia Amerikában* volt), de az amerikanizmussal együtt csak a 20. század első felében terjedt el, és elsősorban a gyorsabban reagáló és a publicisztikai fordulatokat könnyebben adaptáló sajtóban (újság- és folyóirat-irodalomban). A korabeli népszerű magyarországi lexikonokban (például *Katolikus Lexikon*, *Új Idők Lexikona*, *Társadalmi Lexikon*, *Révai Nagy Lexikona*) az amerikanizmus reformkatolikus vallási irányzatként és/vagy az angol nyelv egy sajátos változataként szerepelt, illetve maximum mint az „amerikai nyelv, élet stb. jellegzetes megnyilvánulása” (Új Idők 1936: 352). A lexikonok közül csak a korszakunk után, 1947-ben megjelent *Révai kétkötetes lexikona* foglalkozott részletesebben a kérdéssel. Eszerint az amerikanizmusnak van nyelvészeti jelentése, jelenti a katolicizmus egyik irányát, és azonos a következőkkel:

„[Az amerikai] nép gyakorlatias gondolkodásmódja és életberendezkedése: a technika túlhajtása, tömegtermelés, óriási arányú hírverés, üzemek összpontosítása, tökéletes demokratikus szabadság, hatalmas arányú vagyonhalmozás, a hagyományok elvetése, az egyéniség feloldódása a munkában és a közéletben” (Révai 1947: 67).

Ez a leírás nem a korabeli amerikai kiadványokban megismert vagy a Bölöni Farkas Sándor által megtapasztalt „ideált” idézi, hanem a dolgozatomban elejtett ambivalenciát, és még modernizációs paradigmának se tűnik. Inkább az USA-ellenes, az Amerikát negatív színben feltüntető irományokra, kiadványokra emlékeztet.

Az USA-ábrázolás típusai a Horthy-kori Magyarországon

Az Amerika-ellenes Amerika-leírásokra jó példa Hamvas Béla egyik 1934-es cikke, amelyben még azt is tagadta, hogy létezne „sajátos amerikanizmus”, mivel szerinte Amerika nem önálló kultúrállam, hanem európai „gyarmat”. Ám hiába követi az európai tradíciókat, az amerikai ember „tömeggyártmány” csak (ahogy Ford automobilja is, akit kizárólag a profit mozgat). Továbbá az ottani „gyárszellem” rombolja a környezetet, vidéken nyomor, tudatlanság és rendőri elnyomás a jellemző, mert az alkotmány csupán egy darab papír, amelyet senki se vesz komolyan (Hamvas 1934: 336–338, 341).

Az ugyancsak filozófus Mátrai László sem festett túl hízelgő képet: szerinte ami az USA-ban sajátosan amerikai, az a

„...Babbit-ek⁷ uralma, business mentalitás materializmusa, a kvantitásnak a kvalitás fölé helyezése, a túlhajtott élettépő, az empiria túlértékelése, a nemesség és papság háttérbe szorítása, az olcsó tömegélvezetek hajhászása, a pszichoanalízis divatja és i. t.” (Mátrai 1939: 340).

Hamvas és Mátrai szövegét azért idéztem, mert megvilágítják az amerikai kivételesség tagadásának, az anti-amerikanizmusnak a működését. Hamvas éppen azokra a tulajdonságokra koncentrált és azokat tagadta, amelyek alapján a kivételességet szokták leírni: az európaiktól elkanyarodó fejlődést, a demokráciát, a szabadságot, az alkotmányosságot, a jólétet, az iskolázottság magas szintjét. Mátrai ettől eltérően a materializmust, a kulturálatlanságot, valamint a tradíció és az ehhez szerinte szorosan kapcsolódónak gondolt kiválóság tagadását emelte ki. Fogalmazhatunk úgy is: a tömegkultúra konzervatív kritikája (Gans 2003) és általában a modernizáció-ellenesség vagy antimodernista nézetrendszer köszön itt vissza.

Az Amerikát modernizációs példának mutató szövegek sokfélék voltak abban az értelemben, hogy eltérő dolgokat emeltek ki, illetve eltérő világnézetű és műfajú lapokban jelentek meg. Az ilyen írások közül csak néhány illusztratív példát mutatok be.

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt Szocializmus című elméleti folyóiratában a munkások magas életszínvonaláról értekeztek sokat, illetve idővel az amerikai regényirodalomról és filmtermés egy-egy darabjáról közöltek elismerő cikkeket (Sipos 2013a). Az ugyancsak szociáldemokrata, de néplapi ambíciókat is dédelgető Népszavában (Varsányi 1999) a népi író, szociográfus és parasztpárti politikus, Kovács Imre (lásd Sipos 2013) 1941-ben közölt cikket a paraszti életformáról. Ebben az anakronizmusnak nevezett kelet-európai helyzettel szemben hozta fel példának Észak-Nyugat-Európa polgárosult parasztságát, illetve az Amerikai Egyesült Államok, Ausztrália és Dél-Afrika farmerjét, aki „mechanizált termeléssel és a demokratikus szabadságjogokkal függetlenítette magát a földtől, a hagyományoktól és az ostoba társadalmi konvencióktól” (Kovács 1941: 26). Itt tehát a polgárosult paraszttá válás lehetősége szempontjából fontos az amerikai példa.

A következő cikk szerzője látszólag egy kisebb jelentőségű rész kérdés: a vasút kapcsán ajánlotta követni Amerikát. Berecz Sándor a konzervatív liberális Pesti Hírlapban 1929-ben, tehát egy másik korszakban azt hangsúlyozta, hogy az USA-ban magánvasutak működnek, amelyek „*mintaszerűen szolgálgják a közönség érdekeit*”, mivel a verseny hatására „*gyors, kényelmes és megbízhatóan pontos utazás[t]*” biztosítanak. A New York és Chicago közötti út egyrészt tökéletesen gépesített, másrészt „*felülmúlhatatlan kényelem*” jellemzi, és végül: olcsósága miatt jó a közönségnek, miközben nagy üzlet a cégeknek. És mit állított ezzel szembe? Természetesen a Magyar Államvasutakat, amely állami monopóliumhelyzetben van (azaz nincs versenyhelyzetben), és olyan felesleges szociális terheket cipel, mint a dolgozók

⁷ A Babbitt (helyesen így) utalás Sinclair Lewis ilyen című, az amerikai középosztály életformáját kritizáló regényére.

nyugdíja, ami az adófizetőknek is rossz, hiszen az állami vállalat „rossz” kiadásai így vagy úgy az adófizetőket terhelik (Berecz 1929: 6; kiemelések az eredetiben).

Az utolsó sajtóbeli példa általánosabb jellegű megállapítást tartalmaz, és lelkesültebb is, noha nem az USA-ról, hanem Uruguayról szól, amelyet Amerikával hasonlítottak össze, mégpedig a populáris kultúrához sorolható hetilapban, a Színházi Életben. Uruguay eszerint nem a felhőkarcolók miatt „amerikai stílusú”, hanem azért, mert „amerikai ízű a demokráciája, a jólét, a végtelen jól művelt termőföld és a gazdag iparos és kereskedő-osztály” (Uruguayról 1926: 64). Az amerikai tehát itt, ebben a cikkben már a tökéletes társadalommal azonosítódik.

Az előbbi, sajtóból vett példákat, illetve a népszerű lexikonokat azért mutattam meg, mert illusztrálják, hogy az Amerika- és amerikanizmus-diskurzus Magyarországon négy részre osztható. Fontos, hogy a diskurzust a populáris, a magas és az úgynevezett közepes (*midcult*) kultúra termékei egyaránt formálták (Sipos 2013b). A négy csoport a következő: 1. az egész kérdésben szembenállást képviselő, Amerika-ellenes szövegek, 2. az ambivalens viszonyt kifejező szövegek, 3. az Egyesült Államokat egy vagy több szempontból is modernizációs példának mutató szövegek (ennek az utóbbi kettőnek volt közös halmaza), illetve 4. az USA-t problémáktól teljesen mentes országnak ábrázoló szövegek típusai különíthetők el egymástól. Ezek azonban abban majdnem mind hasonlítanak egymásra, hogy Amerikát valamilyen sajátosnak, sajátosan másnak ábrázolták. (Roosevelt elnöki időszaka és a New Deal alatt több olyan munka is született, amely pontosan azt tárgyalta: megmarad-e az USA társadalmi és politikai berendezkedése olyannak, amilyen volt, azaz „igazán amerikainak”, vagy az elnök kudarca után esetleg forradalom következik, vagy a New Deal valójában egy fasiszta jellegű kísérlet.)⁸

A továbbiakban az utolsó kettő, azaz a modernizációs és az utópisztikus típusra mutatok példákat. Ezek kiválasztása során arra törekedtem, hogy eltérő motivációjú, irányultságú szerzők szövegeit mutassam be. Az elemzést a modernizációs narratíva egy darabjától indítom.

Az USA mint modernizációs példa és/vagy utópia

Az Amerikai Egyesült Államokat bemutató (vagy) amerikai úti beszámolók némelyike rögvest valamiféle érzelmi viszonyról vagy túlzó lelkesültségről tudósít. Ez azért is lehet fontos, mert így válik egyértelművé, hogy a szerző USA-hoz való viszonya a kritikai megjegyzések ellenére sem ambivalens. A 20 évig Amerikában szolgáló katolikus pap, Szabó János könyve így kezdődik például: „Szeretem Amerikát”, a tájat, a felhőkarcolókat, „a lüktető, gyors életet, a páratlan demokráciát és szabadságot”. És így végződik: „Szeretném, ha mindenki, aki könyvemet elolvasta, ebből szeretné meg Amerikát, az amerikai szellemet” (Szabó 1935: 3, 264). A kettő között viszont egyebek között az óriási mértékű bűnözésről, a fordizmusról mint embertelen kizsákmányolásról, az elvallástalanodásról és az erkölcsi problémákról írt. Amiben példának állítja az USA-t, az tulajdonképpen Rooseveltnél gazdasági programja, az amerikaiak – mondjuk úgy – egyenlőségkultusza, és még valami: a katolikus egyház működése. Az ottani lelkipásztori munkából – írja – „talán lehetne nálunk is néhány praktikus dolgot átvenni és megvalósítani”, elsősorban azt, hogy a hívek nagyobb szerephez jussanak az egyház életében (Szabó 1935: 47, 88, 130–134, 152–156, 194).

Ettől eltérően az újságíró és filmes szakíró Lenkei Zsigmond néhány évvel korábban írt könyvében szinte semmi problémát se találhatott az olvasó. Sőt: a szerző szerint Amerikában számunkra „igen sok [...] utánozni való”. Amerika „sok tekintetben 200 évvel megelőzött bennünket”, és „gyümölcsöző lehet, ha csak némileg is utolérjük” (Lenkei 1929: 4, 10).

Lenkei első benyomása Amerikáról az, hogy New York „leírhatatlanul impozáns”. A felhőkarcolók (könyvének borítóján is azok rajza látható), a liftek, a millió autó, a föld feletti villamos és a metró nyugözik le elsőként. Az USA a „világ leggazdagabb állama” – húzza alá, majd sorolja a bizonyítékokat: megemlíti a tökéletes autótutakat, hogy minden hatodik amerikainak van autója, hogy a 100 ezer főnél népesebb városokban a háztartások 60 százaléka rendelkezik autóval és 50 százaléka telefonnal, hogy a munkanélküliség nem probléma, mert a munkanélküli legfeljebb ideiglenesen korábbi megtakarításaiból él – ugyanis a gyári segédmunkás is annyit keres, hogy abból két-három szobás lakást tud bérelni és képes megtakarítani is (ezt a New Yorkban élő magyar segédmunkások kapcsán közli,

⁸ Lásd Cs. Szabó (1935), Vecseklőy (1942) – „Amerikai fasiszmus” fogalma (igaz, idézőjelben) szerepel például itt: Szabó (1935: 13). – A gyáriparos Buday-Goldberger Leó Rooseveltnél sikeréről számolt be 1936-os útjáról visszatérve (Buday-Goldberger 1937).

miután ismertette, hogy mind a 150 ezer New York-i magyar amerikai polgári életművön él). És ha mindez nem lenne elég, ebben az ideális Amerikában az általános jólét még emelkedik is: ennek nyomán jelentek meg a luxuskivánalmak, lett általános a „prerie-városokban” is a – párizsi stílusú! – szépségápolás. Lenkei úgy vélte, hogy amerikai útja során ezért nem látott még „csúf nőt” se: az utcán és a nyilvános helyeken minden nő olyan volt, mint a filmekben, azaz karcsú, szeme pedig „dió-nagyságú”, fogai gyönyörűek voltak. Az USA-ban a táncok szelídebbek, mint Európában, azaz erkölcsi problémát a „táncdüh” terjedése se okozott. Utazónk egyetlen egy problémával találkozott csak: szerinte az iskolák tömegembert nevelnek, és ennek következménye, hogy az egyetemisták is tudatlanok, ugyanis nem ismerik az európai írókat, költőket, filozófusokat (Lenkei 1929: 19, 25, 50, 70, 75, 74, 73, 83, 87, 99–100). Ám ennyi hiba talán még a tökéletes államban is előfordulhat – abban a bennünket 200 évvel megelőző államban, amelyet Magyarországnak legalább némileg utol kellene érnie. E lelkesültség miatt gondolom, hogy Lenkei beszámolója olyan, mint egy sci-fi-elemekkel megtűzdelt utópisztikus utazási regény (itt csak utalnák Kovács József hivatkozott Bölöni Farkas-értelmezésére, miszerint ő egy valóságos országot ábrázolt utópiaként, valamint megjegyezném, hogy korszakunkból ismerünk erre más példát is: a Szovjetunóét).

Az utópisztikus államregényeket, azok filozofikus előzményeit idézi a néhány évig Amerikában dolgozó újságíró, a politikatudománnyal is foglalkozó Szabó László könyve, *Az amerikai demokrácia*.⁹ Ez a munka valóságos óda az USA politikai rendszeréről, amely tökéletes, és tényleg minden problémát képes megoldani. Az elnök Amerikában mindig „a nép pártján lesz”; ott a politikusok a nép vágyai szerint akarnak kormányozni: „kifürkészik, hogy mi a nép véleménye”, és azt képviselik – ellentétben Európával, ahol a politikusok csinálják a pártprogramokat, és a választók csak ezek közül választhatnak (Szabó 1928: 64, 67). A politikai rendszer megoldja a társadalmi problémákat is. A „szabadság fájának a demokrácia a törzse és a szocializmus a fattyúhajtása” – írta Szabó (Szabó 1928: 75), aki egyébként két leleplező jellegű könyvet is összeállított Magyarország 1918–1919-es történéseiről (Szabó 1919, 1922). A demokrácia keretében Amerika megvédi a polgárait attól, hogy elszegényedjenek (proletárrá legyenek), illetve támogatja a proletárt, hogy polgárrá válhasson, azaz háza és bankbetéte legyen. Ennek része, hogy a bankok mindenkit arra ösztönöznek, hogy számlát vezessen, mert a bankban lévő pénz dolgozik – „legelső sorban a nemzet javára” (Szabó 1928: 76–77). Az iskolákban tudatos demokráciára nevelés zajlik: az első nyolc évfolyam mindenkinek ingyenes, minden gyerek ingyen kapja a tankönyveket és az írószert, és tilos a „nagyolálás”: a milliomos gyereke nem jelenhet meg „extra finom ruhában”, mert az ellenkezne az egyenlőség szellemével. Az általános amerikai elvek ugyanis, amelyekkel a gyerekeknek az iskolában meg kell ismerkedniük, a szerénység, a takarékoság, a munka kultusza és egymás megbecsülése (Szabó 1928: 77).

Az USA-ban a demokrácia és a nacionalizmus megfér egymás mellett, mind a kettő egyformán fontos értéknek számít. Az „átlagos amerikaiban több a nemzeti érzés, mint az átlagos magyarban”: az amerikaiak a nemzeti kötelezettségeiket önként teljesítik, és az a munkaadó, aki dolgozói önkéntes katonai kiképzése alatt nem fizetné a bért, „közmegvetés”-nek tenné ki magát (Szabó 1928: 82–86). A demokrácia lassan a „négerkérdést” is megoldja. Igaz ugyan, hogy a fehérek lenéznek és kiközösítik a feketéket, de az „amerikai demokrácia” biztosítja az egyenlőséget, és a rendőr is megvédi őket a zaklatástól. Sok tanult fekete van már, a hadseregben pedig csak azért az őrnagyi rang a legmagasabb, amelyet egy fekete elért, mert még nem régóta lehetnek hivatásos katonák (Szabó, 1928: 78–81). Közbevetőleg jegyzem meg, hogy a katolikus pap Szabó János ettől gyökeresen eltérően írta le a helyzetet: nem csupán azt közölte, hogy a négereket gyilkos ösztönök, rablási hajlam, erőszakosság, azaz a „faji alárendeltség” jellemzi, hanem azt is, hogy a távolság feketék és fehérek között egyre csak nő (Szabó 1935: 25–27).

Summa summarum: Szabó László Amerikájában megtalálható a tökéletes állam-/politikai rendszer, amelyre a boldogságra való törekvés, a jóléthez való jog, a szabadság, valamint az igazságosság eszméje a jellemző, és amely eszméket, „eszmei attitűdöt” az átlagos amerikai a magáévá tett. Ezt nevezték a dolgozat első felében említett amerikai szerzők, akik hasonló lelkesültséggel írtak hazájukról, amerikanizmusnak és amerikanizációnak. Emlékeztetnék arra is, hogy az amerikai értékek USA-n kívüli képviselését szintén amerikanizációnak hívták.

Szabó László könyvében nem megvalósítandó politikai programot adott, hanem egy *ideált* mutatott be, és közben nem tért ki a megvalósíthatóság kérdésére – ellentétben Lenkei Zsigmonddal, aki felvillantotta annak a lehetőségét, hogy a 200 éves „leamaradást” legalább egy-két részben be lehetne hozni.

⁹ Szabó több könyvet is írt amerikai élményei hatására, sorrendben a következőket: *Az igazi Amerika* (megjelent 1926-ban és 1928-ban is), *Az amerikai demokrácia* (1928) és *Az amerikai sajtó szabadsága* (1929). Jóval később publikálta a *Reformtörekvések az amerikai városkormányzásban* című kötetét (1940).

Lenkei és Szabó László könyve valójában irreális szintre emelte Amerikát – és ez különbözteti meg Szabó János beszámolójától, amely csupán modernizációs példaként állította be az USA-t. És ezért tekinthetjük ezek Amerikáját Bölöni Farkas Sándor utópiájához hasonlóknak.

A negyedik kötet egy nő útleírása, amely szintén *ideálként* mutatja be Amerikát. Az eddig tárgyalt munkákkal összevetve a különbség oka egyrészt talán a női szempont: a szerző, Dr. W. Halász Rózsi azt tűzte ki célul, hogy a könyvtárnyi Amerika-irodalomhoz képest a „kis dolgokat” mutassa be, „kedves élményeit”, amelyeket „asszonyszemmel” látott és figyelt meg (Halász é. n.: 5, 6). A másik, ezzel talán összefüggő eltérés az, hogy nagyon sokat ír az Egyesült Államok természeti szépségeiről, a földrajzi adottságokról. És van egy harmadik különbség is: nevezetesen az, hogy a szerző egyáltalán reflektált arra, hogy ő amerikai úti beszámolót ír, hogy ezt rajta kívül sok más szerző megtette már, és végül arra is, hogy az olvasók pozíciói átalakultak a megelőző évtizedekben; foglalkoztatta, hogy milyen is lehet elképzelt olvasója.

A részletes és mindenre kiterjedő elemzés helyett csak a modernizációs példa/utópia nézőpontjából tekintem át a szöveget. Ebből a szempontból egyrészt a modern mint jövőbeni jelenség tűnik fel, amely modernség az elmaradott Magyarországhoz viszonyítva látszik igazán (noha a szerző az európai vagy a hazai „való világot” ebben az összefüggésben nem szerepelteti a könyvében) – viszont nem 200 évnnyire van, mint Lenkei Zsigmondnál, azaz utolérése se tűnik lehetetlennek, megvalósíthatatlannak. Amint írta, Amerika „minden téren előrehaladás, nagyokat alkotni tudó, modern” állam. Könyve egyik recenzense is egy hasonló gondolatot idézett tőle: „Amerika a modern eszméknek és a realitásoknak a hazája. Előre vannak egy évtizeddel.”¹⁰

Az utoléréses modernizációs perspektíván kívül, azzal talán némileg szemben jellemző a kötetre a rajongás is. Az USA például a „csodával határos”, és a „szédítő arányok”, a „megszokott sablonoktól eltérő gigantikus ívelés” jellemző(k) rá (Halász é. n.: 5). Halász Rózsi azt írta, hogy az Amerikai Egyesült Államokról az az elterjedt vélekedés, hogy ott „nagyszerű az élet [...] tejjel és mézzel folyó Kánaán” – majd ezt Kalifornia kapcsán ki is jelentette:

„Kalifornia óriási gazdagságának elsősorban az arany a forrása. [...] De ezen [...] kívül van itt úgyszólván minden. A *legdúsabb*, a *legpazarabb* termőföldje ez a *kitűnő* olaj[faj]féléknek, a *legízletesebb* almáknak, narancsoknak és citromfajtáknak, továbbá a *legfinomabb* barackoknak és szőlőknek. [...] *Valóban* egy tejjel-mézzel folyó ország [sic!]” (Halász é. n.: 23; kiemelések tőlem: S. B.).

És ez a természetimádat (amely az érintetlenség, a természetesség miatt a nőiesség jellemzője ebben a korban is) nem egyetlen helyen tör elő a könyvben. Halász Rózsinál a vonatból látott táj mindig gyönyörű: Arizona „csodás”, a Grand Canyon szintén „csodálatos szép”, egy gleccser-torkolatánál „Leírhatatlanul szép [a] pázsitszőnyeg [...] milliárdnyi mezei virág [...] pompázott minden elképzelhető színben és alakban”, a sziklákról pedig

„...temérdek folyócska, patakocská örvénylett alá. [...] Költőnek vagy nagy festőnek kell annak lenni, aki csak némileg is meg tudja örökíteni azt a látványt, amidőn a felkelő nap bearanyozza a virágokat, a kies völgyet, a zöld mezőt, a cikk-cakkos hegyormokat és a vízeséseket” (Halász é. n.: 17, 22, 29–30).

És így tovább.

A paradicsom/tündérgert mellett elsősorban a hatalmas méretek és a gazdagság tűnik olyannak, mint ami lenyűgözte a szerzőt. A tengerjáró hajó, amellyel utazott, „valóságos úszó város” (ezt egyébként nagyon sokan leírták), az expresszvonaton „valósággal el volt [...] bűvölve a kényelemtől”, Chicagóban megcsodálta a világ

10 k. l.: A mai Amerika. *Budapesti Szemle*, 1941. 64.

legnagyobb szállodáját, a 40–50 emeletes felhőkarcolókat, az amerikai *night club*okat megismerve pedig kijelentette: „...a földkerekség minden éjjeli szórakozóhelyét túlszárnyalják mind a nyújtott szórakozások, mind pedig az áruk tekintetében.” Amerika nem csupán ebben pipálta le a világot:

„Dús gabonaföldeken pálmákkal és gyümölcsfákkal szegélyezett úton értük el az angyalok városát, Los Angelest. [...] Mindjárt megérkezésemkor *pompás látványban* volt részem. T. i. a pályaudvar [...] olyan, mintha egy szép villa lett volna [...] Los Angeles talán leginkább Cannes-hoz hasonlítható persze [sic!] azzal a különbséggel, hogy Los Angeles *sokkal festőibb fekvésű* és sokkal nagyobb [...] növekedés és fejlődése mesébe illő” (Halász, é. n.: 24; kiemelések tőlem: S. B.).

Halász Rózsi azt is megállapította, hogy az Egyesült Államokban élni mindenkinek jó. A gépirókissasszony New Yorkból repülön ruccant ki a Grand Canyonhoz, ahol két hetet töltött. A rezervátumban azért kap középosztálybeli életnívóhoz elegendő fizetést az indián, hogy megőrizze ősei szokásait. És mivel földgázt és olajt is találtak, némelyik indián egyenesen milliomos (Halász é. n.: 20, 22).

Ám probléma az USA-ban is található, mégpedig a rohanó életmód, a zaj, a lárma és a meggazdagodás vágya, ami miatt az emberek ott valósággal robotolnak (Halász é. n.: 62, 64). Ezt emelte ki egyébként már idézett recenzense is.

Összességében elmondhatjuk, hogy ez a kötet Amerika és az amerikai élet pozitívumait eltúlozva mutatta be (a New York-i nagyvárosi élet hátrányai dacára). A könyv nagyobb részében nem annyira modernizációs példának mutatta és nem is utópiaként ábrázolta, hanem „Kánaánként”. Ehhez képest meglepőnek tarthatjuk, hogy a katolikus folyóiratban Nyisztor Zoltán így írt a könyvről: „Nem esik túlzott áhítatba az amerikai csodák előtt, de nem is mosolyogja le száraz cinizmussal az újvilág néha kamaszosnak tűnő erőfeszítéseit” (Nyisztor 1940: 206).

Halász Rózsi útleírásának értelmezése kapcsán – jelentősége miatt – végezetül kitérnék az USA természeti adottságainak, az amerikai természet szépségének szerepére, mivel ez az utópikus vagy utópikus jellegű leírás alapja. Az Egyesült Államok magyarországi ábrázolásában a táj, ha nem is ilyen mértékben és módon, de általában fontos része volt az efféle reprezentációnak. Itt egyrészt Szabó Jánosnak a modernizációs narratívához sorolható leírására utalnék, amely szerint a szerzőt Florida „az újkori paradicsom”, az USA „paradicsom-kertje”, a „szép és ragyogó [...] természet”, az égbenyúló pálmák, a havas hegycsúcsok, az óriási leanderek, az útszéli kaktuszok lelkesítettek fel (Szabó 1935: 185). Másrészt egy 1870-es szöveghelyre hívnám fel a figyelmet (ez egyúttal jól mutatja a 19. századi ambivalenciát is). Eszerint a Bánátban született költő Nikolaus Lenau amerikai utazása kapcsán azt tartotta fontosnak kiemelni Szana Tamás (kritikus, irodalmár), hogy amikor Lenau elhatározta, hogy:

„Amerikát ősi szépségében fölkeres[i, akkor...] Nem az óriás városok, vasutak, gőzhajók, bankok és csődhirdetések földjét kívánta látni, de a rengeteg őserdők magányába, a természet nyílt kebelére kívánt menekülni s a további harcról lemondva, egyedüli vágya a pihenés, feledés volt” (Szana 1870: 156).

Itt tehát az amerikai érintetlen természet ugyanolyan helyszín, menekülési célpont, mint Jókai Mór *Az aranyember* című regényének Senki szigete – azaz a sehol-országhoz hasonlító utópikus földrajzi hely.

Ha viszont az USA kivételességét, példaadó jellegét tagadó műveket nézünk, közöttük olyanokra is bukkanhatunk, amelyek a természet pusztításáról szólnak. Ilyen, az ipar és a gépek, illetve az iparosítás és a gépesítés káros hatásáról szóló leírás található például Hamvas Béla hivatkozott szövegében is.

Egy negatív utópia

Mint korábban említettem, az Amerika-kép formálásában, alakításában, annak meghatározásában, hogy Magyarországon mit is jelentsen az Egyesült Államok fogalma, nem csupán a tényirodalom és a hírközlés játszott szerepet, hanem a fiktív műfajú médiatermékek is. Ezek között szintén találunk USA-ellenes, erőteljesen kritikus, ambivalens, távolságtartó és inkább rajongó médiaszövegeket is. Ha az utópiához hasonló leírást a szépirodalmi műfajú szövegek között keresünk, akkor a magyar művek közül Lakatos László *A jövő házassága* című regényét (a sci-fi-nek is tartott regényt) érdemes alaposabban szemügyre vennünk. Elemzése érdekében először más regényeket mutatok be, majd Lakatos más szövegeit is megvizsgálom.

Az általam ismert, Amerikáról szóló, amerikai helyszínen játszódó és/vagy amerikai szereplőket (is) felvonultató regények a komolyabbnak számító leírások, tényszövegek (mint amilyenek az eddig idézett-elemzett szövegek voltak) egy-egy sztereotípiáját vették át. Például Rodriguez (Barsy) Endre *A nagy kalandor* című regényében – amely a *Világvárosi regények* című filléres, azaz ponyvaregény-sorozat darabjaként látott napvilágot – a főhős az amerikaiak „kulturálatlanságát” nem szenvedhette, illetve mindent gyűlölt az USA-ban:

„Gyűlölöm a Szabadság-szobrot, amely ott pöffeszkedik a felhőkarcolók Babel-kikötőjében. Irtózom az amerikai filmek álromantikájától. A revolveres, cowboykalapos Tom Mixtől és a nem létező bölénycsordáktól, az émelyítő jazz-band-től és élvezhetetlennek találok a rágógumit!! Mindent utálok, ami amerikai” (idézi Glant 2008: 83).

Anita Loos *Szökék előnyben* című bestsellerének főhőse a flapper, akit milliomos szeretői tartanak el, és aki a regény végén révbe ér, hiszen sikerül az egyiküket rávennie arra, hogy vegye el feleségül. Ez a regény – egy lehetséges olvasata szerint – szintén inkább Amerika-kritikus. A flapper ugyanis buta, az amerikai igazságszolgáltatás korrump, az oktatási rendszer nevetséges (a főhős gépírószakra jár egyetemre), az első milliomos szerető kéjsóvár öregúr, a későbbi férj és előkelőnek számító családja kissé retardált (Loos é. n.).¹¹

Rejtő Jenő amerikai hősei szintén a sztereotip ábrázolások szerint élnek: a milliomos vagy ugyanaz a műveletlen és faragatlan ember, aki egykor fiatal piaci árusként volt (*Vesztégzár a Grand Hotelben*), vagy unatkozó és felületes újságműveltséggel rendelkező modern leány (*A fekete kapitány*). Ennek ellenére lehetséges, hogy az egykori olvasók közül sokan úgy dekódolták ezeket, hogy a szövegek végül „ígéretté változtak a hiány és az ellenőrzöttség körülményei közepette” (Beck 2005: 77),¹² hiszen bennük az USA mégiscsak a lehetőségek hazájaként volt azonosítható. Ugyanez elmondhatóan tűnik a magyar világhíradók képeit nézve is: Amerika ezeken ugyanis igen gyakran a(z európai szemmel talán) „bohóságok” földjének tűnt, ahol értelmetlen és/vagy furcsa módon töltik az idejüket az emberek, de mintha a gondok jobbára elkerülték volna őket (Sipos 2013a). A magyar mozifilmek pedig szintén ilyen módon mutatták az Egyesült Államokat (a jómódú amerikai magyar figurája több filmből ismerős lehet).

Ha a Horthy-kor regényirodalmát vizsgáljuk, találunk egy olyat, amelynek „főszereplője” – első ránézésre – az USA. Pontosabban a 22. század Amerikai Császársága, ahová a főhős egy álom révén kerül. Ez az Amerika gyarmatosította a megosztott, széthúzó Európát, amelynek államai egymással háborúztak. A nők férfissá váltak: több férjük is lehet, nadrágot hordanak, ők a vállalatvezetők és -tulajdonosok, míg a férfiak lebernyegekbe burkolóznak, ékszereket viselnek.

Lakatos László *A jövő házassága* című regénye sci-fi-elemeket is tartalmaz (ilyen például a repülő cipő, a zsebben hordozható telefon, amely egyben televízió is), ám mégis inkább swifiti satirikus utópiának tekintendő, amelyben a torznak tartott valóság „fokozása”, kiélezése a fontos. A cél a való világ abszurd mivoltjának bemutatása. Esetünkben

¹¹ Ebben a regényben persze az angol úri társaság is „megkapja a magáét”, sőt a feministák is, akik Anglia kapcsán kerülnek elő.

¹² Ulrich Beck az államszocialista kelet-európai országok kapcsán írta ezt. A hosszabb idézet így szól: „Még a Nyugaton oly gyakran kultúrkritikával lebecsült reklámműsorok is olyan ígéretté változtak a hiány és ellenőrzöttség körülményei közepette, amelyben a fogyasztás és a politikai szabadság egyé olvad” (Beck, 2005: 77). – A Horthy-korszakban a filmek, könyvek, színdarabok, újságok ellenőrzése folyamatos, de változó intenzitású volt.

a való világban Berlin és Velence amerikanizálódásának jeleivel találkozhatni, illetve a férfiak és a nők viszonya is megváltozott: egyes nők nem szeretnek, csak megkaphatók; a másik típus „frakkos flirtbábúkból” háremet csinál magának; a harmadik pedig (a kisebbség) a független, dolgozó életre törekvő, okos és felelősségérzettel rendelkező nő (Lakatos 1927: 9, 17, 22). A nőiesség és a férfiaság tehát eltér a megszokottól: az ábrázolás szerint a fiús lány és a nőies férfi (a „flirtbábú”) a nő (a konvencionális nőiesség) és a férfi (a konvencionális férfiaság) paródiája. A nők között az elterjedt „a fiús haj, a térdszoknya, a jumperek és ingblúzok, sisakkalapok, alacsonysarkú cipők”, s a korszak jellemzői „a rugdalózó táncok, a túlzott sport, a jazz, a nigger song, a mind vakmerőbb flirt, a tömeges válópörök és a pénzes szerelmi viszonyok” (Lakatos 1927: 40–41). A 22. század Amerikája tehát csupán e „paródia paródiája” (Lakatos 1927: 75), az amerikanizálódott Európa *ad absurdum* fokozása.

A regény kapcsán felmerül tehát a kérdés, hogy vajon mennyiben szól kora Európájáról, és mennyiben Amerikáról mint veszélyes „sehol-országáról” – azaz olyan „szerveződésről”, amely a maga torzképére formálja Európa városait. Továbbá: a „fiús lány” mennyiben probléma – és mennyiben az a „nőies férfi”? A választ Lakatos cikkeiben vélem megtalálni. Egyik 1926-os esszéje olyan, mintha a regényben szereplő való világ előtanulmánya lenne: ebben azon füstölgött, hogy egy olasz fürdőhelyen a férfiak színes és szalagokkal díszített hajhálót hordanak, és a férfiak általában is elnőiesednek (hosszú a hajuk és körömlakkot használnak), azaz „effeminálódnak”. Felidézte G. B. Shaw *Matuzsálem* című, 2000 évvel később játszódó regényét, mert abban fordulnak elő hajhálós férfiak. Majd azt írta: „Micsoda jövő fog még erre a jelenre következni! [A férfi] lehanyatlik [...] műveltségében, gondolkodásában és ízlésében”, s a gyengédség helyett a gyengeség lesz rá jellemző (Lakatos 1926: 69).

Nagyjából a *Jövő házasságával* egy időben írta a *Pajtásházasság* című komédiáját, amelyhez elmondása szerint ihletet Velencében (a regény egyik európai helyszínén) merített, ahol évekig nézte a flörtölő párokat, a „mai szerelmet” (Lakatos 1928a: 37).

Ezen a ponton arra hívom fel a figyelmet, hogy a regényt ezzel reklámozták: „...a házasság problémájának [...] fölényes, gyilkos, megértő, érző, érdekes” bemutatása.¹³ Továbbá arra, hogy Lakatos írásainak gyakori témája volt a házasság: például 1918-as darabja a *Férj és feleség*, 1919-es kabaréjelenete „házassági komédiája” a *Hegedűkoncert* és a *Bölcsődal*, 1920-as a *Próbáld meg Aladár*; 1934-ben mutatták be a Kubinyi Ernővel és Pongrác Lászlóval közösen szerzett operettjükét, a *Házasság nincs kizárva* címűt. 1935 májusában a rádió leadta *Vita a házasságról* című „párbeszédes csevegését”, amelyben a női szereplő hiú, fecsegő nőies férfiakról szól, valamint olyan nőkről, „akik tévedésből férfiak születtek”. A férfi szereplő viszont egyrészt a női diktátorokkal, azaz a feleségekkel tréfálkozik, illetve a házasság céljának a gyereket tartja (Lakatos 1935: 114).¹⁴

Látszik: Lakatos „témája” általában volt a házasság, a férfi és a nő viszonya, a nőiesség és a férfiaság. De mennyiben tekintette az e téren bekövetkező változásokat amerikanizációnak? Egy 1930-as cikke szerint az amerikanizmus a korszerűséggel azonos, s a korszerű viselet a rövid szoknya volt, amely megfelelt a „női függetlenségnek”. „Őszinte” volt ugyanis, illetve „[a]zzal, hogy nem titkolta a női testet, el is vette annak fontosságát”. Ezzel szemben a hosszú szoknya éppen akkoriban visszatérő divatja degradálja a nőt, 25 éves visszalépés az időben: „rövidszoknyás nő volt a felnőt”, míg az újabban népszerű „hosszúszoknyás” gyerekes, affektáló (Lakatos 1930: 9). Egy évvel később az Európában utazgató amerikai egyetemista lányokat védte meg a „hazug és szennyes legendák”-kal szemben, amelyek szabad szerelmi életükről, mulatozásairól szóltak (Lakatos 1931: 56–57).

Másutt viszont egyrészt káros jelenséggé ábrázolta az amerikai nőt, másrészt össze is kapcsolta Európa romlásával; olyan módon tette ezt, hogy az amerikai nő bemutatásának a kontextusa maga az amerikanizáció lett. Lakatos László itt a „mai luxusnő” („mai delnő”, „mai úrinő”) típusát a fogyókúrázásával, a „nehéz, izmokat emésztő jazztáncok” és a sportolás iránti rajongásával jellemezte (külön is említve a bokszolást), illetve azzal, hogy a „kozmetika rabszolgája”. A világháborút a jazz és a tank éveiként aposztrofálta, amikor is a nagy vagyonok az USA-ba „menekültek”, ahonnan „néger dalokat és néger táncokat [dzsesszt], térdszoknyát és rövid hajviseletet” kapott Európa. Cikke végén pedig megfogalmazta azt a félelmét, hogy megismétlődik a „római-görög impériumváltás [...] új amerikai-európai távlatokban” (Lakatos 1929: 40, 42, 43, 44).

13 A hirdetés (A jövő házassága. Lakatos László új regénye) megtalálható itt: *Színházi Élet*, 1928/6. 60.

14 E szövegek értelmezéséhez tudni kell, hogy az első világháború után általános lett a társadalmi nemi szerepek megváltozását emlegetni, elsősorban a férfi–női-munkamegosztás átalakulására utalni.

Nagyjából ugyanekkor írt másik cikke ezzel némileg ellentétben az Európában megjelent „amerikanizmus” túlhajtásairól szól. Konkrétan arról, hogy Budapest „newyorkabb” akar lenni New Yorknál, azaz az USA a haladás budapesti „vadhajtásaiért” nem tehető felelőssé (Lakatos 1928b: 15).

Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy *A jövő házassága* olyan utópisztikus regény és fantasztikus útleírás, amelyben a való világ és az elképzelt és elkerülendő jövő nem ellentétben áll egymással, hanem az egyik a másik előzménye/következménye. Sőt:

„...időben és térben elhelyezett nemlétező társadalom nagy részletességgel történő leírása, amellyel szerzője célja, hogy kortársi olvasója a kortárs társadalom kritikáját ismerje fel abban.”¹⁵

Azaz negatív utópia (disztópia), amely „a jelen káros tendenciáit szatirikus jelleggel nagyítja fel”: „célfelszámoló szerepe” van azzal, hogy a jelen, a való világ tendenciáinak „végkifejletét felmutatva elriaszthat [...] a katasztrófák felé vezető tévutaktól” (Szerdahelyi, 1994: 254). Ebben a katasztrófában, a katasztróféhoz vezető változássorozatban azonban Amerikának valójában kisebb szerep jutott, mint Európának, amely maga számolta fel önmagát, politikai, gazdasági értelemben is, illetve a férfiaság–nőiesség „zavarai” (a férfi–női szerep- és munkamegosztás felborulása) okán. A 22. századi Amerika tehát elsősorban valójában Európa jövőjét idézi fel, hiszen Európa minden negatívuma grandiózus és felfokozott módon tükröződik vissza az Amerikai Császárságban. A regény csak kisebb részben a 20. századi USA jövőképe – annyiban, amennyiben mentes bizonyos 20. századi európai negatívumoktól, mint a szegénység, a széthúzás, (illetve a 20. század eleji amerikai technikai fejlődés továbbgondolása miatt). És éppen ezért, bizonyos európai negatívumoktól való mentessége okán lehet az „USA” a disztópia helyszíne, hiszen a 22. század gyarmattá váló Európájában csak a pusztulást és a romlást mutathatta volna meg a szerző. *A jövő házassága* tehát inkább az európai válságérzet és válságirodalom terméke (Törő 2001: 98–103), annak ellenére is, hogy helyszíne Amerika, hiszen az amerikanizálódó Európa „káros tendenciáit” nagyítja fel.¹⁶

Összefoglalás

Tanulmányom elején azt a kérdést tettem fel, hogy mutatták-e az Amerikai Egyesült Államokat a Horthy-korban modernizációs példaként, ábrázolták-e esetleg utópiaként. Abból indultam ki, hogy Bölöni Farkas Sándor számára és általában a reformkorban Amerika példakép volt. A kérdésem azért lehetett mégis kérdés, mert a 19. század vége felé a magyarországi Amerika-ábrázolás is megváltozott, és Amerikára már nem vagy nemcsak (nem elsősorban) a haladás színtereként tekintettek. A 20. század első felében ehhez társult Amerika jelentős világhatalmi és világ gazdasági szerepe, európai szemmel meghökkentő modernizációja, illetve a populáris kultúra nagyléptékű üzemszerű előállítására és a világban való elterjedése. Ennek ellenére az USA sokak szemében „ígéret” maradt, modernizációs példaként is ábrázolták (nemcsak a bemutatott könyvekben és időszaki sajtótermékekben), sőt Magyarországról nézve maga lehetett a megvalósult utópia, esetleg a „paradicsom”. Ennek oka részben Európa valós vagy vélt, de mindenképpen megtapasztalt válsága. Úgy tűnhetett továbbá, hogy a való világ, azaz Európa problémáit Amerikában sikerült megoldani (és „természetesen” az USA saját gondjait is).

A gazdasági világválság idején kérdésessé vált, hogy a megvalósult utópia túléli-e a krízist, és hogy mi következik utána. Ám ez a helyzet furcsa módon még jobban megmutatta, hogy Amerika utópia (is) volt Magyarországon. Az újságíró, szerkesztő Kecskeméti György így írt például „Herbert Hoover bukása” című elemzésében:

¹⁵ Lyman Tower Sargent *The Three Faces of Utopianism Revisited* című kötetét idézi Lengyel (2009: 346).

¹⁶ A kötet recepciójára jellemző, hogy a *Népszava* azt is hangsúlyozta: a regény a felső ezrek léha életét mutatja be. Lásd b.: Lakatos László: *A jövő házassága*. *Népszava*, 1928. május 1. 43.; *A Pesti Napló* kritikusa a mű ellenutópia jellegét emelte ki. Lásd sz.: Lakatos László: *A jövő házassága*. *Pesti Napló*, 1928. január 28. 13.

„...közhellyé vált, hogy az amerikai gazdaság módszerei megteremtették az emberi boldogulás legbiztosabb receptjét. A világ és Európa »amerikanizálódása« kétségtelen bizonyosságnak tetszett. Ma már a krízis tanulságainak hatása alatt tudjuk, hogy az amerikai utópiában való hit elhamarkodott volt. Egy kiváló amerikai közgazdász, E. M. Patterson írja rezignáltan 1932-ben megjelent könyvében: »Sok ostobaságot írtak össze az új gazdasági korszakról s elhangzott jó néhány képtelen állítás arról, hogy Amerika megoldott bizonyos nagy problémákat, melyek megoldásáért az emberiség évtizedeken vagy évszázadokon át küzdött.«” (Kecskeméti 1932: 415).

Az USA-ábrázolások egy fajtája tehát utópisztikus jellegű volt (lett újra), azaz Amerika azonos lett/lehetett Utópiával. Ez részben magyarázhatja az Egyesült Államok kétségkívül létezett „szívóhatását” (amely a kivándorlási hullámokban is megnyilvánult). Másrészt ennek a túlfokozott, túlfűtött ábrázolási módnak az 1920-as évektől kezdve és különösen a világháború alatt erőteljes politikai jelentése is volt, ahogy az amerikai kultúra fogyasztása is lehetett politikai állásfoglalás. Itt elsősorban a jazzhallgatásra gondolok, amit Németországban és például megszállt Franciaországban tiltottak,¹⁷ Magyarországon pedig a szélsőjobboldal üldözni próbált.

Források

Americanization (1917): *Americanization. Principles of Americanism. Essentials of Americanization. Technic of Race-assimilation. Annotated Bibliography.* New York: H. W. Wilson Company.

Babits Mihály (1930): Líra Amerikában. *Nyugat*, 12. sz.

Berecz Sándor (1929): Amerika leggyorsabb expresszén Chicago és New York között. *Pesti Hírlap*, október 2.

Berkson, Isaac B. (1920): *Theories of Americanization. A Critical Study.* New York: Teachers College, Columbia University.

Bogardus, Emory S. (1920): *Essentials of Americanization.* Los Angeles: University of Southern California Press.

Boswell, Helen Varick (1916): Promoting Americanization. *Annals of the American Academy of Political Science*, March.

Buday-Goldberger Leó [1937]: „Felfedeztem Amerikát.” Budapest: Magyar Cobden Szövetség.

Halász Rózsi, Dr. W. (é. n.): *A mai Amerika. Asszonyszemmel... Utazásom az Amerika Egyesült Államokban és Kanadában.* Budapest: Franklin.

Hamvas Béla (1934): A modern Amerika regénye. *Protestáns Szemle*, 6.

Joó András, szerk. (2007): „...a háború szolgálatában.” *Főszerkesztői értekezletek, 1942. szeptember 22.–1943. augusztus 25.* Budapest: Napvilág & Magyar Távirati Iroda.

Kádár Gyula (1978): *A Ludovikától Sopronkőhidáig.* Budapest: Magvető.

Kecskeméti György (1932): Herbert Hoover bukása. *Századunk*, 8–10. sz.

Kovács Imre (1941): A parasztéletforma csődje. *Népszava*, április 13.

Lakatos László (1926): A női férfi és a férfi nő. *Színházi Élet*, 40. sz.

Lakatos László (1927): *A jövő házassága.* Budapest: Athenaeum.

Lakatos László (1928a): A mai úrilány, a mai úrasszony, a mai szerelem, a mai eljegyzés, a mai házasság. *Színházi Élet*, 49. sz.

Lakatos László (1928b): Ami múlik, ami pusztul. *Tolnai Világlapja*, 41. sz.

Lakatos László (1929): Divat a munkában, divat a munkátlanságban, divat a gazdagságban, divat a szegénységben. In: *Az Est hármaskönyve, 1929. I. k. Divat és kultúra.* Budapest.

Lakatos László (1930): A divat divatja. *Tolnai Világlapja*, 48. sz.

¹⁷ Charles Delaunay és André Clergeat leírása szerint ekkor Franciaországban azért volt népszerű a jazz, mert hallgatói „mintha ezzel kívánták volna kifejezni a rokonszenvüket egy olyan nép kultúrája iránt, amelyben minden bizodalomuk volt” (idézi Stomp 1999: 127).

- Lakatos László (1931): Miss Dollar. *Színházi Élet*, 32. sz.
- Lakatos László (1935): Vita a házasságról. Párbeszédese csevegés. *Színházi Élet*, 31. sz.
- Lenkei Zsigmond (1929): *Ez Amerika!* Budapest: Magyar Filmkurír.
- Loos, Anita (é. n.): *Szókék előnyben*. Fordította: Hatvany Lili. Budapest: Athenaeum.
- Márai Sándor (1993): *Röpirat a nemzetnevelés ügyében*. Pozsony, Kalligram Könyv- és Lapkiadó.
- Nyisztor Zoltán (1940): Dr. W. Halász Rózi: A mai Amerika. *Magyar Kultúra*, 24. sz.
- Remenyik Zsigmond (1943): [Bevezető.] In: Bölöni Farkas Sándor: *Utazás Északamerikában*. Budapest: Officina.
- Révai (1947): *Révai kétkötetes lexikon. I. A–J*. Főszerk.: Juhász Vilmos. Budapest: Révai Irodalmi Rt.
- Rider, Harry (1920): Americanization. *American Political Science Review*, 1. sz.
- Szabó János, Dr. (1935): *A mai Amerika*. Budapest: Szent István Társulat.
- Szabó László (1919): *A bolsevizmus Magyarországon. A proletárdiktatúra okirataiból*. Budapest, Athenaeum.
- Szabó László (1922): *Mi okozta az összeomlást és a forradalmakat? Hadvezérek, államférfiak és diplomaták emlékiratai nyomán*. Budapest: Athenaeum.
- Szabó László (1928): *Az amerikai demokrácia*. Debrecen: Hegedüs és Sándor.
- Szabó László, Cs. (1935): *F. D. Rooseveltt*. Budapest: Válasz. [Különlenyomat a Válasz 1935. márciusi-áprilisi számából].
- Szabó László, Cs. (1982): *Hűlő árnyékában*. Bern: Európai Protestáns Szabadegyetem.
- Szana Tamás (1870): *Nagy szellemek. Leopardi – Poe Edgar – Burns – Tegner – Heine – Lenau*. Pest: Aigner.
- Új Idők (1936): *Új Idők Lexikona. Első és második kötet. A–Assisi*. Budapest: Singer és Wolfner.
- Uruguayról (1924) „Uruguayról még sokat fogunk hallani.” Liebig-féle konzerv és a futball: ezt tudja ma a világ. Beszélgetés Dr. Molnár Mór uruguayi főkonzullal. *Színházi Élet*, 24. sz.
- Vecseklőy József (1942): *Elnökválasztás Amerikában*. Előszót írta: Magyary Zoltán. Budapest: Magyar Közigazgatástudományi Intézet.

Irodalom

- Balázs Eszter (2014): Szexuális kultúra, színház, cenzúra a 19. századvégi Budapesten. Egy értelmiségi tiltakozás és a sajtó. *Médiakutató*, 2. sz.
- Beck, Ulrich (2005): *Mi a globalizáció?* Szeged: Belvedere.
- Burke, Peter (2008): *What is Cultural History?* Cambridge: Polity.
- Gans, Herbert J. (2003): Népszerű kultúra és magaskultúra. In: Wessely Anna (szerk.): *A kultúra szociológiája*. Budapest: Osiris.
- Glant Tibor (2008): Amerikás könyvek és az Amerika-kép a két világháború közti Magyarországon. In: Magyarics Tamás & Lojkó Miklós (szerk.): *„Minden gondolatomra számtalan másik árnya hull...” Emlékkönyv Frank Tibor 60. születésnapjára*. Budapest: Prime Rate.
- Glant Tibor (2013): *Amerika, a csodák és csalódások földje. Az Amerikai Egyesült Államok képe a hosszú XIX. század magyar utazási irodalmában*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Jensen, Klaus Bruhn (2002): From Media History to Communication History. Three Comparative Perspectives on the Study of Culture. *Nordicom Review*, 1–2. sz.
- Kovács József (1981): „...regio nullis regnata Monarchis”. Adalékok egy eszme történetéhez. *Filológiai Közöny*, 1–2. sz.
- Lengyel Imre Zsolt (2009): Elza pilóta: nézőpontok, didaxis, etika. *Irodalomtörténet*, 3. sz.
- Luhmann, Niklas (2010): *A modernség megfigyelései*. Budapest: AKTI & Gondolat.
- Nicholas, Siân (2012): Media History or Media Histories? Re-addressing the history of the mass media in inter-war Britain. *Media History*, No. 3–4.
- Ricento, Thomas (2003): The discursive construction of Americanism. *Discourse & Society*, No. 5.

- Rydell, Robert W. & Rob Kroes (2005): *Buffalo Bill in Bologna. The Americanization of the World, 1869–1922*. Chicago: University of Chicago Press.
- Salokangas, Raimo (2002): Media History Becomes Communication History – or Cultural History? *Nordicom Review*, No. 1–2.
- Schmitt, Carl (2002): A politikai fogalma. Előszóval és három korolláriummal kiegészített 1932-es szöveg. In: uő: *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. Fordította, szerkesztette és az utószót írta: Cs. Kiss Lajos. Budapest: Attraktor & Osiris.
- Sipos Balázs (2013a): Hogyan kerül(t) a jelentés a moziba? Amerika-képek és -értelmezések a Horthy-korban. *Média-kutató*, 1. sz.
- Sipos Balázs (2013b): Világ-képek, kulturális regiszterek és Amerika jelenléte a Horthy-korban. A transznacionális és kapcsolati történetírás adaptálásának lehetőségeiről. In: Feitl István (szerk.): *Nyitott/zárt Magyarország. Politikai és kulturális orientáció 1914–1949*. Budapest: Napvilág.
- Sipos Levente, szerk. (2013): *Kovács Imre centenáriuma. Tudományos emlékülés a Politikatörténeti Intézetben*. Budapest: Napvilág.
- Starr, Paul (2004): *The Creation of the Media: Political Origins of Modern Communications*. New York: Basic Books.
- Stomp, Montmartre (1999): Amerikai jazzmuzikusok a két világháború közötti Európában. In: Michael Jacobs (szerk.): *Fejezetek a jazz történetéből*. Budapest: Gemini.
- Szerdahelyi István, főszerk. (1994): *Világirodalmi lexikon 16. U–Vidz*. Budapest: Akadémiai.
- Takács Róbert (2005): Sajtóirányítás és újságírói öncenzúra az 1980-as években. *Médiakutató*, 1. sz.
- Törő Krisztina (2001): Kultúrkritika és válságérzet Szerb Antal A Pendragon legenda című regényében. *Filológiai Közölny*, 3–4. sz.
- Vári András (2006): Fenyegetések földje. Amerika a 19. század második felében – magyar szemmel. *Korall*, 4. sz.
- Varsányi Erika (1999): Hírlap vagy pártlap? Viták a Népszava jellegéről (1908–1933). *Múltunk*, 3. sz.
- Visy Beatrix (2009): *A narráció jegyei, szépirodalmi elbeszélőszervezetek Babits Mihály Az európai irodalom története című művében*. Doktori disszertáció. ELTE BTK.
- Visy Beatrix (2011): Egy identitás önarc képei. Babits Mihály: Az európai irodalom történetének „narratív” megközelítése és a mű egy lehetséges olvasata. *Irodalomismeret*, 2. sz.

Sipos Balázs (1971) PhD, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszékének habilitált egyetemi docense, a Zsigmond Király Főiskola Kommunikáció- és Művelődéstudományi Intézetének intézetvezető-helyettese, lapunk szerkesztője. Legutóbbi könyve: *Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban* (2011). Legutóbbi írása a *Médiakutató*-ban: „Hogyan kerül(t) a jelentés a moziba? Amerika-képek és -értelmezések a Horthy-korban” (2013. tavasz).